

УДК 32.01:303.42(477)

**РОЛЬ ІСТОРИЧНОГО ПІДХОДУ В ПІЗНАННІ
СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОЇ ДУМКИ
ДОБИ РАНЬМОДЕРНОЇ УКРАЇНИ:
МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ****THE ROLE OF THE HISTORICAL APPROACH
IN COGNITION OF THE SOCIO-POLITICAL
THOUGHT OF THE ERA OF EARLY MODERN
UKRAINE: METHODOLOGICAL ASPECTS****Гоцуляк В. М.,**

кандидат політичних наук, доцент, доцент
кафедри філософії і політології, Хмельницький
національний університет (Хмельницький,
Україна), e-mail: gotsylak@ukr.net

Gotsulyak V. M.,

candidate of political sciences, associate professor,
associate professor of the Department of Philosophy
and Political Science, Khmelnytsky National University
(Khmelnytsky, Ukraine), e-mail: gotsylak@ukr.net

Розкрито сутність та значення історичного підходу в пізнанні суспільно-політичної думки доби ранньомодерної України, який концентрує в собі великі пізнавальні можливості щодо розуміння генезису української суспільно-політичної думки в історичній ретроспективі, дослідження її місця і значення в сукупній системі знань певної історичної доби, характеристики їх співвідношення з іншими елементами та формовиявами української духовної культури, з'ясування специфічної логіки взаємозв'язку суспільно-політичної думки з політичною, правовою практикою минулого. Завдяки історичному підходу до дослідження українська політична реальність ранньомодерної доби постає у всій своїй своєрідності і національній специфіці.

Ключові слова: історичний підхід, суспільно-політична думка, ранньомодерна доба, політична історія, національна політика.

The article reveals the essence and significance of the historical approach in the knowledge of the socio-political thought of the era of early modern Ukraine, which concentrates in itself the great cognitive possibilities for understanding the genesis of Ukrainian socio-political thought in the historical retrospect, the study of its place and significance in the aggregate system of knowledge of a certain historical time, the characteristics of their relationship with other elements and forms of Ukrainian spiritual culture, the elucidation of the specific logic of the relationship between socio-political thought and political, the legal practice of the past. Due to the historical approach to the study, Ukrainian political reality of the early modern era appears in all its peculiarity and national specificity.

Keywords: historical approach, socio-political thought, early modern day, political history, national politics.

Суспільно-політична думка доби ранньомодерної України – це складний феномен, що потребує різнобічного теоретичного аналізу із врахуванням історичного, а також соціокультурного контексту становлення та розвитку ідей, поглядів, уявлень людини певної доби. Суто «методологічний проект» у дослідженні суспільно-політичної думки України другої половини XVI–XVIII ст. виявляється недостатнім і неможливим, оскільки вона репрезентувала різноманітний досвід (соціальний, правовий, політичний) буття української людини і української спільноти в історії. Цей досвід значною мірою був результатом осмислення української реальності, різних суспільно-політичних трансформацій в добу ранньомодерної України.

Помітним свідченням предметної і методологічної специфіки історико-політичної

науки є провідна роль саме тих принципів, прийомів і способів дослідження, які за своїми можливостями в найбільшій мірі відповідають історико-теоретичному знанню. При цьому не можна відкидати значення принципу історизму в історико-політичному пізнанні [5, с. 9]. Звідси і визначальна роль способів і прийомів історичного підходу до аналізу проблем, пов'язаних з історією становлення та розвитку суспільно-політичної думки доби ранньомодерної України.

Історичний підхід виступає способом адекватного розуміння, інтерпретації і оцінки змісту суспільно-політичної думки України в контексті минулого і сучасності. Аналізуючи специфіку політичної думки, Ю. Левенець пише, що її історія – це досить специфічне явище: «її сутність полягає в тому, що такі критерії науковості, як об'єктивність та закономірність, тут виявляються кризь призму національно-історичного досвіду, тобто конкретність посідає місце одного з визначальних критеріїв, без якого втрачається специфіка самого предмета дослідження» [7, с. 37]. Втрата цієї специфіки у кінцевому підсумку призводить до того, що важко відрізнити одну національно-політичну традицію від іншої.

Історико-політичне дослідження спрямоване, з одного боку, на теоретичну рефлексію, розуміння світоглядних орієнтирів, що визначають зміст суспільно-політичної думки, а з іншого, на конкретно-історичне пізнання. Завдяки такому синтезу, – пише Ю. Левенець, – універсальні принципи та підходи набувають ознак індивідуалізуючих прийомів та методик, завдяки яким пізнання об'єкта стає конкретним, історичним, а отже, й адекватним його сутності [7, с. 38]. За загальними, типовими проявами політичних процесів і тенденцій розвитку суспільства можна виявити їх національну своєрідність і національні особливості.

Слід відзначити, що абсолютизація лише методологічного аспекту історико-політичного дослідження нерідко приводить до втрати конкретності предмета дослідження, позбавлення його національної своєрідності. З іншого боку, надмірне акцентування на національній специфіці і національному контексті без теоретичного аналізу має своїм наслідком невинуватене спрощення наукових висновків. Неприпустимою в історико-політичному дослідженні є також абсолютизація фактологічного матеріалу (як це робить, зокрема, позитивізм), відсутність теоретичної інтерпретації. Це унеможлиблює концептуалізацію історії суспільно-політичної думки, позбавляє можливості розглядати той чи інший феномен у процесі його становлення та розвитку.

Сучасна політична наука постає як система концептуального дискурсу і є теоретичним узагальненням конкретного історичного матеріалу. Це дає підстави розглядати історію суспільно-політичної думки як своєрідну метатеорію, тобто таку систему знань, предметом якої є не стільки факти реальної дійсності (наприклад,

події соціального буття, політична боротьба, форми та режими правління тощо), скільки факти, трансформовані в систему ідей, поглядів та концепцій, вибудованих на ґрунті тих чи інших подій та явищ історичної дійсності [7, с. 42]. Йдеться загалом про події та явища духовного життя, які розвиваються в контексті історії та культури.

Отже, дослідження суспільно-політичної думки доби ранньомодерної України повинно здійснюватися як синтез теоретичного (або мета-теоретичного) та історичного пізнання.

Історичний підхід концентрує в собі великі пізнавальні можливості щодо розуміння генезису української суспільно-політичної думки в історичній ретроспективі, дослідження її місця і значення в сукупній системі знань певної історичної доби, характеристики їх співвідношення з іншими елементами та формовуваннями української духовної культури, з'ясування специфічної логіки взаємозв'язку суспільно-політичної думки з політичною, правовою практикою минулого. Завдяки історичному підходу до дослідження українська політична реальність ранньомодерної доби постає у всій своїй своєрідності і національній специфіці.

Концентруючи свою увагу на вивченні специфіки й проблемного поля суспільно-політичної думки України другої половини XVI–XVIII ст., слід мати на увазі реальну українську історію, конкретні історичні обставини, події, факти, що впливали на розвиток уявлень про державу, правові відносини, національну єдність, національну ідентичність тощо. Головна увага тут повинна зосереджуватися на поясненні логіки дій людей минулого та факторів, що її обумовлювали.

Українська історія – це складний, багатовимірний, багатофакторний процес і не зводиться лише до емпіричної, хронологічної послідовності явищ, подій, фактів. Тут йдеться про становлення, розвиток і зміну стійких структур духовної, практичної, політичної діяльності суспільства, а також про формування ідей, уявлень та поглядів людей в категоріях історичного часу.

В історії людина не виступає як абстрактна істота. У багатьох сенсах вона постає як політична сутність, як носій характеристик і якостей реально існуючої спільноти всіх людей [2; 11; 13]. Трактуючи і осмислюючи суспільно-політичну думку України ранньомодерної доби може відбуватися лише в контексті української історії через сприйняття її як подієвої конкретизації суспільного й політичного життя людей в реальному часі й просторі.

У сучасному науковому дискурсі історія вже не мислиться як об'єктивний, незалежний від людини процес (марксистська філософія), або як потік індивідуально-психологізованої свідомості (психоаналіз, феноменологія). Історія – це особлива людська реальність, спосіб існування всіх феноменів і процесів людського світу, людської діяльності в конкретно-історичних формах. Звісно, це не означає, що в реальному історичному

русі немає об'єктивних законів, але до них не може зводитися вся різноманітність суспільного, культурного, політичного життя.

Досліджуючи суспільно-політичну думку доби ранньомодерної України, слід обов'язково враховувати специфіку української історії, всі вияви діяльності української людини в історії. Такий методологічний підхід цілком співзвучний висновкам французької історичної школи «Анналів». Якщо історія є реальним життям людей, включає в себе унікальні події з неповторним соціокультурним обличчям, і загальне в розвитку суспільства, і відтворює цілком звичайні «структури повсякденності» (Ф. Бродель), то всю сукупність її проявів, всю минулу діяльність людей слід розглядати через проекцію ідей та уявлень відповідної історичної епохи, оскільки кожна епоха витворює свій власний ментальний Всесвіт, свої власні уявлення про минуле, застосовуючи інакші методи інтелектуального пошуку. Відновлення, реконструкція історії, – пише Л. Февр, – відбувається на основі людяності. Історія – це наука про людину, про минуле людства, адже ідеї не існують незалежно від людей, які їх творять чи сповідують. Вона (історія) використовує факти, але це – факти людського життя. Історія, звісно, використовує тексти, але це – людські тексти. Самі слова, які її складають, насичені людською суттю [12, с. 16–19].

Таким чином, історія – це історія людей, це різноманітна людська діяльність у всіх своїх проявах, це також невід'ємна частина простору всіх гуманітарних наук. Без пізнання історії все в людському житті лишається своєї основи. Пізнання скрізь призму історії є обов'язковою умовою не тільки історичної науки, але й політичної.

З погляду історичного підходу в поле зору політичної науки потрапляють всі існуючі в суспільстві зв'язки – економічні, культурні, соціальні, політичні. Саме такий підхід демонстрували, зокрема, вчені, які в свій час згрупувалися навколо журналу «Анналі». Найвидатніші представники цієї школи – Люсьєн Февр, Марк Блок, Фернан Бродель та ін. досліджували не «окремі» історії, а суспільство в його цілісності, через вивчення глибинних структур, які існували протягом великих часових відрізків. На думку Марка Блока, оскільки історія – це така реальність, яку охопити у всій різноманітності просто неможливо, то вчений повинен, передусім, «мислити проблемами», а не великими історичними періодами (як це було, наприклад, у марксизмі) [3, с. 33].

Одним із великих досягнень школи «Анналів» стало використання терміну «ментальність». Історики цієї школи уникали жорстких ієрархічних побудов і жорстких детерміністських залежностей, натомість свою головну увагу вони зосереджують на вивченні людських «ментальностей» – «духовно-практичних феноменів», органічно вплетених у процес людської життєдіяльності. Під ментальністю розуміється комплекс уявлень про навколишній світ, притаманний людям певної

епохи чи певної соціальної групи, який немовби автоматично, неусвідомлено зумовлює їхню поведінку [13, с. 206].

Знання ментальності певної спільноти, що ґрунтується на вивченні повторюваних феноменів, дає змогу моделювати «колективний портрет» цієї спільноти, а отже мати можливість пояснювати специфіку її історії, комплексу уявлень і свідомості, що виробляються в свідомості, природу влади, особливості релігійних почуттів тощо. Повною мірою це стосується дослідження української спільноти, яка формувалась як етнічна цілісність саме в добу ранньомодерної України. Як відзначає Ю. Левенець, вивчення історії ментальностей є одним із продуктивних методів, за допомогою якого можна здійснити реконструкцію ментальних структур національного дискурсу та поведінки [7, с. 44].

Крім того, історія ментальностей неминуче перетинається з історією ідей і сферою релігійних уявлень, з історією творення суспільно-політичної думки в певну історичну добу. Все це впливає на усвідомлення людиною своєї соціальної приналежності, на осмислення людиною простору й часу, в яких вона перебуває.

Виходячи з таких методологічних передумов, історію суспільно-політичної думки доби ранньомодерної України можна осмислювати також як історію ментальностей і на цій основі зробити спробу інтерпретувати її зміст та історичну специфіку.

Таким чином, гуманітарна наука в цілому і політична, зокрема, ставить перед собою завдання історичної реконструкції соціального і духовного світу людей тієї чи іншої історичної доби, спираючись не тільки на вивчення соціально-економічних факторів, які обумовлюють спосіб життя людей, але і на дослідження специфіки ментальності, стилю життя і стилю мислення, політичних ідей, поглядів та уявлень.

Необхідно враховувати й те, що суспільно-політична думка доби ранньомодерної України творилася в системі культури і культурно-історичних координат українського життя. Різноманітні феномени культурної реальності – наукові чи утопічні ідеї, релігійні догмати чи міфи, етичні норми чи естетичні переживання – можуть давати нові імпульси для осмислення політичної дійсності, служити джерелом політичних ідей і поглядів [8; 4].

Отже, адекватне знання, інтерпретація і оцінка суспільно-політичної думки доби ранньомодерної України, розуміння обставин і мотивів, що стимулювали її формування та розвиток, не зводиться лише до відтворення загальних теоретичних схем і концептів.

У контексті дослідження суспільно-політичної думки доби ранньомодерної України особлива увага звертається на особливості національної політичної історії. Таким чином реалізується прагнення зрозуміти відмінність української історії від метаісторії в цілому, від інших національних історій, зокрема, польської чи російської. Під

політичною історією розуміється вивчення всіх аспектів минулого, пов'язаних зі структурою влади в суспільстві та державою. На думку Н. Яковенко, в Україні національна історія нового типу була започаткована саме в ранньомодерний час – на початку XVIII ст. Самійлом Величком і Григорієм Грабянкою [10, с. 28].

Політична історія є своєрідним синтезом історичного знання з іншими формами знання, зокрема з політологічним. Політична тематика давно і наполегливо утверджувалась в історичних дослідженнях. Власне історія багатьма сприймалася передусім як історія політичного. Як вважає французький історик Ж. Ле Гофф, ця традиція сходить до доби італійського Відродження [6, с. 179]. Важливим елементом цих досліджень є ідеї про політичні форми життя, про часові виміри політичних подій, про неминучу послідовність окремих подій, які в цілому й утворюють історію.

В осмисленні політичної історії використовуються такі поняття, як «мистецтво можливого», «авантюризм правителів», «корабель, який прокладає собі шлях в бездонному і безмежному морі», що значною мірою свідчить про великий вплив політики на розвиток історії як науки. Доречно буде відзначити, що схожі терміни використовувалися і в суспільно-політичній думці доби ранньомодерної України. Зокрема, в одному з віршів Лазаря Барановича є порівняння України з кораблем, який пливе в морі крові (йдеться про час Руїни) [1, с. 174].

Можна стверджувати, що українська ранньомодерна історія в цілому була пов'язана з політичними процесами, характерними для трансформації традиційного суспільства в модерне. Власне політичне життя відкрило і створило історичну свідомість [9, с. 64].

Українське життя і політична реальність другої половини XVI–XVIII ст. не набули повністю рис модерну, так як це було в Європі, однак соціальний та політичний розвиток цього часу свідчать про тенденції формування ранньомодерної української політичної історії. Вона творилася в час Національної революції XVII ст., військових змагань за свою державність, трагічних подій у час Гетьманщини. Крім того, це був час видатних особистостей, героїчних і харизматичних, що військовою звитягою чи своєю творчістю творили українську історію.

Проте і в XVII ст., і в XVIII ст. і на початку XIX ст. політична історія не набула повністю самостійного статусу. Однак вже згодом, з другої половини XIX ст., політична історія випереджає соціальну, а в історичних дослідженнях обґрунтовується позитивна роль держави і влади. Історія не мислиться без політики, хоча питання співвідношення суспільства і держави належним чином не осмислюються. Це мало своє пояснення в конкретній історії національних європейських держав, в яких спостерігався підйом національної свідомості.

Отже, можна стверджувати, що процес пізнання української реальності другої половини XVI–

XVIII ст., дослідження суспільно–політичної думки доби ранньомодерної України – це єдність різних аспектів – логіко–теоретичного, дискурсивного, історичного, соціокультурного. У своїй цілісності вони дають можливість осмислювати українське буття і українську політичну реальність у повноті та системності. Результатом такого пізнання є не стільки адекватне відображення українського життя ранньомодерної України, скільки сприйняття і осмислення різних феноменів дійсності, що творяться людиною, її духом.

Необхідною умовою теоретико–методологічного осмислення суспільно–політичної думки доби ранньомодерної України виступає пізнання історичної реальності, в межах якої творились ідеї, погляди, уявлення української людини про світ, державу, владу, про різні форми взаємодії людей. Українська історія ранньомодерної доби постає як реальне життя української людини, як обумовлений соціокультурними факторами та обставинами суспільно–політичний процес, невід’ємною частиною якого була людська діяльність, людські смисли, цілі, інтереси.

Список використаних джерел

1. 'Антологія української поезії: у 6 т.', 1984, *упор. та авт. біогр. довідок В. О. Шевчук; ред. М. П. Бажан*, Київ: Дніпро, Т.1, 454 с.
2. Барг, М.А., 1987. 'Эпохи и идеи: становление историзма', Москва: *Мысль*, 348 с.
3. Блок, М., 1986. 'Аппология истории или ремесло историка', Москва: *Наука*, 178 с.
4. 'Історія української культури: у 5 т.', 2001, *НАН України; Гол. ред. Б. С. Патон*. Т.2: Українська культура XIII – першої половини XVII ст. / *відп. ред. Я. Д. Ісаєвич*, Київ: *Наукова думка*, 847 с.
5. 'История политических и правовых учений: учебник для вузов', 1998, *под ред. проф. В. С. Нерсисянца*, Москва, 736 с.
6. Ле Гофф, Ж., 1992. 'Цивилизация средневекового Запада', *пер. с фр. общ. ред. Ю. Л. Бессмертного*, Москва: *Прогресс–Академия*, 376 с.
7. Левенець, Ю., 2001. 'Теоретико–методологічні засади української суспільно–політичної думки: проблеми становлення та розвитку (друга половина XIX – початок XX століття)', Київ: *Стилос*, 585 с.
8. Манхейм, К., 1994. 'Диагноз нашего времени', *Пер. с нем. и англ., М.: Юрист*, 704 с.
9. Маркарян, ЭС., 2014. 'Избранное. Наука о культуре и императивы эпохи', Москва: *Центр гум. инициатив*, 656 с.
10. Нагорна, Л., 2012. 'Історична пам'ять: Теорії, дискурси, рефлексії', Київ: *ІІІЕНД імені І. Ф. Кураса НАН України*, 328 с.
11. Тош, Дж., 2000. 'Стремление к истине: как овладеть мастерством историка', *пер. с англ. М. Л. Коробочкина, ред. В. А. Русев*, Москва: *Весь Мир*, 294 с.
12. Февр, Л., 1991. 'Бои за историю: сб. ст.', *пер. А. А. Бобовича, М. А. Бобовича и Ю. Н. Стефанова; ст. А. Я. Гуревича; коммент. Д. Э. Харитоновича*, Москва: *Наука*, 629 с.
13. Яковенко, НМ., 2007. 'Вступ до історії', Київ: *Критика*, 368 с.

References

1. 'Antologija ukrai'ns'koi' poezii': u 6 t. (Anthology of Ukrainian poetry: 6 t.), 1984, *upor. ta avt. biogr. dovidok V. O. Shevchuk; red. M. P. Bazhan*, Kyi'v: Dnipro, T.1, 454 s.
2. Barg, M.A., 1987. 'Jepohi i idej: stanovlenie istorizma (Epochs and ideas: the formation of historicism)', Moskva: *Mysl'*, 348 s.
3. Blok, M., 1986. 'Appologija istorii ili remeslo istorika (Appology of history or the craft of the historian)', Moskva: *Nauka*, 178 s.
4. 'Istorija ukrai'ns'koi' kul'tury: u 5 t. (History of Ukrainian culture: 5 t.)', 2001, *NAN Ukrai'ny; Gol. red. B. Je. Paton*. T.2:

Ukrai'ns'ka kul'tura XIII – pershoj' polovyny XVII st. / *vidp. red. Ja. D. Isajevych*, Kyi'v: *Naukova dumka*, 847 s.

5. 'Istorija politicheskij i pravovyh uchenij: uchebnik dlja vuzov (History of political and legal studies: a textbook for universities)', 1998, *pod red. prof. V. S. Nersesjanca*, Moskva, 736 s.

6. Le Goff, Zh., 1992. 'Civilizacija srednevekovogo Zapada (The civilization of the medieval West)', *per. s fr. obshh. red. Ju. L. Bessmertnogo*, Moskva: *Progress–Akademija*, 376 s.

7. Levenec', Ju., 2001. 'Teoretyko–metodologichni zasady ukrai'ns'koi' suspil'no–politychnoi' dumky: problemy stanovlennja ta rozvytku (druga polovyna XIX – pochatok XX stolittja) (Theoretical and Methodological Principles of Ukrainian Social and Political Thought: Problems of Formation and Development (the second half of the nineteenth and early twentieth centuries))', Kyi'v: *Stylos*, 585 s.

8. Manhejm, K., 1994. 'Diagnoz nashego vremeni (The diagnosis of our time)', *Per. s nem. i angl., M.: Jurist*, 704 s.

9. Markarjan, JeS., 2014. 'Izbrannoe. Nauka o kul'ture i imperativy jepohi (Favorites. The science of culture and the imperatives of the era)', Moskva: *Centr gum. iniciativ*, 65 s.

10. Nagorna, L., 2012. 'Istorychna pam'jat': Teorii', dyskursy, refleksii' (Historical memory: Theories, discourses, reflections)', Kyi'v: *ІІІЕНД імені І. Ф. Кураса НАН України*, 328 s.

11. Tosh, Dzh., 2000. 'Stremlenie k istine: kak ovladet' masterstvom istorika (The pursuit of truth: how to master the skill of the historian)', *per. s angl. M. L. Korobochkina, red. V. A. Rusev*, Moskva: *Ves' Mir*, 294 s.

12. Fevr, L., 1991. 'Boi za istoriju: sb. st. (Fighting for the story: a collection of articles)', *per. A. A. Bobovicha, M. A. Bobovicha i Ju. N. Stefanova; st. A. Ja. Gurevicha; komment. D. Je. Haritonovicha*, Moskva: *Nauka*, 629 s.

13. Jakovenko, NM., 2007. 'Vstup do istorii' (Introduction to history)', Kyi'v: *Krytyka*, 368 s.

* * *